

Cosmologia autonomă și cosmologia teonomă Un aspect al teologiei românești¹

Dumitru Popescu

Societatea contemporană este confruntată cu fenomenul secularizării, care duce inevitabil spre criza spirituală. În documentul pregătit al unui colocviu consacrat noțiunii de păcat, se spun următoarele:

“criza conceptuală și practica păcatului e un aspect particular al unei crize mai ample, care se referă la limbajul religios, precum și la conținutul și expresia socială a credinței. Categoriile tradiționale ale experienței religioase, născute în interiorul unei lumi mistico-sacrale, au devenit extrem de ne semnificative pentru omul contemporan. Trebuie recunoscut că în timpul nostru există simptomele unei disoluții a universului religios. Rezultatul unui astfel de proces constă în închiderea practică a omului contemporan în propria-i autosuficiență, fără nici o deschidere către transcendent”².

Într-o interpretare a acestei profunde crize spirituale a societății europene, s-ar putea spune că este rezultatul unei enorme greșeli a teologiei creștine, care a confundat transcendența divină cu absența lui Dumnezeu din creație. Ideea de absență a lui Dumnezeu din lume a provocat, așa cum se arată în documentul amintit, disoluția universului religios, autosuficiența imanentistă a omului și refuzarea transcendenței divine.

Trebuie subliniat însă că ne găsim în fața unor consecințe de ordin spiritual rezultate dintr-un proces mai îndelungat, cu obârșia în teologia prescolastică a secolului al V-lea, începând cu fericitul Augustin. Acest ilustru părinte al Bisericii apusene – tot atât de ilustru ca și Origen, în răsărit – a dezvoltat o cosmologie creștină construită pe ideea *rațiunilor seminale*, de inspirație stoică, rațiuni considerate a fi conținut în *ele însele* întreaga dezvoltare a universului.

Fericitul Augustin declară explicit că “așa cum în semințe se găsește invizibil tot ce va constitui mai apoi arborele, tot astfel lumea conține în ea însăși tot ce avea să se manifeste mai târziu, nu numai cerul cu soarele, luna cu stelele, ci și alte ființe pe care Dumnezeu le-a produs în potență, ca într-o cauză a lor”³.

Astfel, prin raport cu Dumnezeu, considerat *cauza primă* a tuturor lucrurilor, aceste rațiuni seminale dobândesc caracterul unor adevărate *cauze secunde*, interpușe între creație și Creator. Într-o asemenea perspectivă, Dumnezeu nu acționează direct asupra lumii – de unde și ideea de absență a lui Dumnezeu din creație –, ci prin intermediul rațiunilor seminale, care funcționează independent de Dumnezeu. Nu-i de mirare dacă uneori s-a afirmat că printr-o astfel de cosmologie autonomă în raport cu Dumnezeu, fericitul Augustin ar fi devansat cu multe secole evoluționismul modern.

*

Teologia scolastică, începând cu secolul al XI-lea, a preluat ideea rațiunilor seminale, numai că, de această dată sub influență aristotelică, le-a prezentat în sensul unor *cauze secunde* care scot și mai mult în evidență caracterul autonom al universului față de Creatorul său. Chiar în *Catehismul Bisericii Catolice* se spune că se poate de clar că “Dumnezeu nu conferă creaturilor numai existența lor, ci și demnitatea de a acționa prin ele, de a fi cauze și principii unele pentru altele și de a coopera astfel la îndeplinirea scopului urmărit de el”⁴.

¹ Textul a mai fost publicat în vol. *Ortodoxie și contemporaneitate* (Diogene, 1996), aceasta fiind o versiune revizuită.

² Colocviu despre “Iertarea păcatelor”, doc. pregătit, Veneția, 1994, p. 5.

³ Fericitul Augustin, *De Gen. ad. litt.*, PL 34, col. 338.

⁴ *Catehismul Bisericii Catolice*, Paris, 1993, p. 300.

În felul acesta, spre deosebire de legea comuniunii, întemeiată pe existența unui lucru în alt lucru, prin relația internă a Duhului, ne găsim în fața unei concepții mecaniciste bazate pe existența lucrului în sine și pe legăturile exterioare între cauză și efect, concepție care face abstracție de orice prezență a lui Dumnezeu în universul fizic și afirmă autonomia lumii în raport cu Dumnezeu. Lumea se dezvoltă exclusiv prin ea însăși.

Desigur, trebuie să recunoaștem că în această concepție cosmologică autonomă, de proveniență creștină, ordinea supranaturală nu era considerată opusă ordinii naturale, dimpotrivă, avea rolul să afirme contribuția grației divine la perfecționarea naturii (*gratia naturam perficit*). Din nefericire însă, luminismul a modificat sensul autonomiei pe care creația o avea în teologia apuseană, și, din ideea unei autonomii care recunoaște existența lui Dumnezeu (și rolul său providențiator față de creație), s-a ajuns la ideea unei autonomii care se opune harului și neagă existența lui Dumnezeu, ba chiar consideră că orice intervenție a ordinii supranaturale în ordinea naturală este o violare a acesteia din urmă. Astfel au fost puse bazele procesului de secularizare, care a închis omul în propria lui suficiență imanentistă, cu tot cortegiul de consecințe existențiale negative, mai precis pentru viața lui morală.

Este adevărat că luminismul și cultura umanistă au avut marele merit de a promova drepturile omului, democrația, dezvoltarea științei și a tehnologiei, spre folosul omului de cele mai multe ori, în opoziție cu inchiziția medievală. Dar această cultură luministă s-a aplecat cu precădere asupra lumii exterioare, uitând de viața lăuntrică a omului și dând naștere crizei spirituale a societății contemporane, procesului de desacralizare a vieții și a valorilor.

Luând în considerație consecințele acestei concepții cosmologice de factură autonomistă, care a atentat la temeiurile religiei, și mai ales tendința antropocentrică promovată de o astfel de concepție cosmologică, care a așezat omul în locul lui Dumnezeu, un cunoscut teolog catolic spune că “față de încrederea excesivă în forțele umane, adică de antropocentrism, avea să răspundă fideismul tragic al Reformei (cu încrederea ei unilaterală în forța grației divine, *sola gratia*), pentru ca apoi, într-un nou reflex, umanismul luminist avea să dea naștere ateismului contemporan, adică tendinței autodeificării omului lipsit de o autentică deificare creștină”⁵.

La rândul său, un teolog ortodox român, referindu-se la proclamarea, în lumea modernă, a autonomiei rațiunii, ca extensie a ideii de autonomie a creației, spunea cât se poate de tranșant: “nu cred în puterea rațiunii umane. Conceptul modern de autonomie a rațiunii vine din umanismul păgân, adică din încrederea nelimitată în puterea individului de a se ridica deasupra lumii, formulându-i și dictându-i legile lui. E o atitudine de orgoliu, care reproduce la infinit și consacră păcatul lui Adam, căzut prin trufie în clipa când îl îmbăta iluzia înălțării prin propria natură. Lumea dinainte de Hristos a gândit în această autonomie; lumea modernă, divorțată de Hristos, s-a reîntors la ea, reluând păcatul de la capăt”⁶.

Teologia răsăriteană vorbește și ea despre rațiunile creației, dar nu este vorba de rațiuni seminale, care funcționează autonom și independent față de Dumnezeu, ci de o multitudine de rațiuni care își au centrul de gravitație, prin Duhul Sfânt, în Rațiunea supremă sau Logosul creator, prin care toate s-au făcut.

Diferit de cosmologia autonomistă, care face abstracție de prezența lui Dumnezeu în universul fizic, sfântul Maxim Mărturisitorul – pe urmele sfântului Irineu al Lyonului, ale sfântului Atanasie cel Mare și ale sfântului Vasile cel Mare –, întemeindu-se pe Sfânta Scriptură (cf. *Geneza*, 1, 2; *Înțelepciunea lui Solomon*, 12, 1) și nu pe filosofia elină, care a furnizat numai haina conceptuală a acestei perspective, consideră că Duhul Sfânt “nu este absent din nici o făptură și mai ales din cele care s-au învrednicit de rațiune. El susține în existență fiecare făptură, întrucât Dumnezeu și Duhul lui Dumnezeu se află, prin puterea providențiatore, în toate lucrurile. Și el mișcă rațiunea naturală din fiecare”⁷. Sfântul Maxim Mărturisitorul declară limpede, în acest text, în lumina gândirii răsăritene, că rațiunile lucrurilor nu se mișcă autonom în creație, ci sunt puse în mișcare de Duhul lui Dumnezeu.

Dar, mai mult decât atât, căutând să nuanțeze relația dintre Logosul divin și rațiunile creației (mai bine zis, raționalitatea creației), în lumina Duhului prezent în tot și în toate – fiindcă Duhul este nedespărțit de Logos –, sfântul Maxim adaugă următoarele:

“Căci în el [Logosul sau Rațiunea supremă] sunt fixate ferm rațiunile tuturor și despre aceste rațiuni se spune că el le cunoaște pe toate înainte de facerea lor, în însuși adevărul lor, ca pe unele ce sunt toate în el și la el, chiar dacă toate acestea, cele ce sunt și cele ce vor fi, nu au fost aduse la existență o dată cu rațiunile lor, sau de când sunt cunoscute de Dumnezeu, ci fiecare își primește existența efectivă și de sine la timpul potrivit,

⁵ André de Halleux, “Palamisme et scholastique”, *Revue théologique de Louvain*, 1965, p. 435.

⁶ Nichifor Crainic, *Nostalgia paradisului*, Moldova, 1993, p. 8.

⁷ Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, în *Filocalia* 3, Sibiu, 1948, p. 48.

după înțelepciunea Creatorului, fiind create conform cu rațiunile lor. Fiindcă Creatorul există pururea în mod actual, pe când creaturile există în potență, dar actual încă nu”⁸.

Din cuprinsul acestui text, atât de concentrat și profund, se vede limpede că, pentru teologia răsăriteană, rațiunile nu trec din starea de potență în starea de act prin puteri care le sunt inerente, adică în mod autonom și independent, ci toate se actualizează prin voința Logosului divin. Mai mult chiar, susținând că Logosul cunoaște rațiunile tuturor lucrurilor înainte de facerea lor, fiindcă în timp ce Creatorul există pururea în mod actual, fiecare creatură își primește existența la timpul potrivit, trecând din starea de potență în starea de act atunci când voiește Ziditorul, sfântul Maxim se ridică, cu multe veacuri înainte, împotriva teoriei evoluționiste, care este rezultatul unei concepții cosmologice autonomiste, în care lucrurile sau ființele parvin la existență în mod automat, mecanicist, fără intervenția Creatorului, în virtutea unor cauze iraționale, cum ar fi hazardul sau întâmplarea.

*

În opoziție cu această concepție autonomistă despre cosmos, care face abstracție de Dumnezeu și transformă omul în sclavul sensualității și al naturii, desfigurându-l din punct de vedere spiritual, sfântul Maxim se declară, dicolo de controversa între creaționism și evoluționism, în favoarea unui proces de creație continuă a tuturor lucrurilor din univers, controlat de Logosul divin, Rațiunea supremă. Procesul acesta are punctul de plecare în creația inițială (*creatio originalis*) și se va încununa prin creația finală (*creatio finalis*), la Parusia Domnului, printr-un cer nou și un pământ nou, care înseamnă transfigurarea întregii creații în Hristos.

Două cosmologii, două destine, una autonomă, care duce la secularizare, și alta teonomă, care se încununează cu transfigurarea. Atâta vreme cât omul rămâne sclavul celei dintâi, al unei cosmologii autonome, care face abstracție de Dumnezeu, va trăi permanent sfâșierea lăuntrică între tendința lui de a domina lumea, prin știință și tehnologie, și tendința de a deveni sclavul lumii și al legilor ei naturale, prin alipirea de cele sensuale și materiale. Aceasta explică de fapt și enormul decalaj dintre progresul tehnologic al vremii noastre și regresul spiritual și moral al omului contemporan, adevărându-se astfel cuvântul Mântuitorului, că omul nu are nimic de câștigat dacă dobândește lumea dar își pierde sufletul.

Singura alternativă viabilă pentru sănătatea spirituală și fizică a omului de azi rămâne revenirea lui la o cosmologie teonomă, care îi dă posibilitatea să se ridice peste contingenta lumii de aici și să dobândească adevărata libertate de fiu al lui Dumnezeu. Marele avantaj al acestei cosmologii teonome constă în faptul că permite teologiei creștine să vorbească de Hristos nu numai ca Logos Mântuitor, ci și ca Logos Creator.

Astăzi, din cauza dizolvării universului religios, fenomen la care ne-am referit mai sus, și din cauza crizei ecologice, teologia apuseană, care a fost și încă mai este dominată de cosmologia autonomă a fericitului Augustin, a început, prin unii dintre reprezentanții săi, să se întoarcă, *volens-nolens*, la cosmologia răsăriteană, care vorbește de Hristos atât în calitate de Logos Răscumpărător cât și în calitate de Logos Creator. Iată ce spune unul dintre ei:

„Cu toate că doctrina învierii obliga pe teologii catolici să implice trupul uman în opera răscumpărării, totuși, din cauza dihotomiei dintre natură și har, cea mai mare parte dintre ei refuză să asocieze universul fizic la actul răscumpărător al lui Hristos”.

Epistolele pauline însă ne orientează atât către Hristos ca Răscumpărător cât și către imaginea unui Hristos cosmic.

“Creația și Răscumpărarea sunt unite amândouă în primatul lui Hristos. Există un singur Mijlocitor al creației și al răscumpărării. Creația și Răscumpărarea sunt intim și necesar legate prin acțiunea lui Hristos Cosmic. Întreaga creație, adică umanitatea, pământul, cu tot ce conține el, și negânditele hotare ale universului infinit, sunt incluse toate în planul creator și răscumpărător al lui Dumnezeu, prin viața, moartea și învierea iubitului său Fiu, Iisus Hristos, Domnul nostru, Creator și Răscumpărător”. “Suntem în luptă – continuă el – cu forțele care dirijează sistemele noastre economice, științifice, sociale, filosofice și teologice, și care adesea se desfășoară orbește atunci când este vorba de pământ și natură, mama hrănitore a întregii umanități, a întregii vieți și culturi. Credem că doar imaginea lui Hristos cosmic ne va ajuta să redescoperim totalitatea pământului, a cosmosului creat în el, prin el și pentru el. Poate că vom ajunge și noi să îmbrățișăm pământul cu brațele noastre întinse ca Hristos, pe lemnul Crucii. O îmbrățișare cosmică universală, prin Hristos cosmic”⁹.

⁸ Idem, *Ambigua*, în *PSB* 80, p. 83.

⁹ John McCarthy, “Le Christ cosmique et l’âge de l’écologie”, în *Nouvelle revue théologique* nr. 1/1994, pp. 30, 42 și 46.

Teologia apuseană a început astfel să pășească pe calea trasată de un teolog luteran, Joseph Sittler, încă de la Adunarea generală Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la New-Delhi (1961), și să revină la teologia sfinților Irineu, Atanasie, Vasile cel Mare și Maxim Mărturisitorul. Mai devreme sau mai târziu, adevărul triumfă întotdeauna.

*

Realitatea și puterea extraordinară a lui Hristos cosmic, care, prin Duhul Sfânt, “este în cer și umple tot pământul, este de față pretutindeni și nu este mărginit de nimic”¹⁰, cum afirmă sfântul Vasile cel Mare, a avut un rol hotărâtor în viața poporului nostru și a Bisericii noastre. Datorită credinței că Hristos nu rămâne închis într-o transcendență inaccesibilă – așa cum susține cosmologia autonomă (pentru ca în locul Domnului să apară diverși locțiitori pe pământ) –, ci umple cu prezența sa Biserica și universul, românul l-a simțit pe Hristos aproape de el, că suferă și se bucură cu el, că este cel mai bun prieten al său.

Sprîjinindu-se cu toată încrederea pe această prezență iubitoare a lui Hristos în om și creație, prin Biserică, românul a reușit să suporte și să depășească încercările la care a fost supus, într-o istorie nemiloasă, pe parcursul a două milenii. Cu toate că poporul nostru a trăit o perioadă îndelungată în provincii separate, prezența lui Dumnezeu în Biserică și în lume a constituit catalizatorul care i-a permis să-și păstreze unitatea spirituală, până când a devenit posibilă constituirea unui stat unitar.

Tot pe această putere a lui Dumnezeu s-a sprijinit neamul nostru ca să reziste împotriva valurilor de propagandă ateistă dezlănțuite de un regim care avea la dispoziție toate mijloacele necesare pentru îndepărtarea omului de Dumnezeu. Nu a fost posibil să organizăm cruciade anticomuniste, cum s-a întâmplat în alte părți, dar am ținut bisericile deschise pe tot cuprinsul pământului românesc, ca să păstrăm în mintea și inima românului, prin Sfânta Liturghie, simțământul prezenței universale a lui Hristos, obstacol de netrecut în calea necredinței.

Această spiritualitate a neamului românesc – întemeiată pe credința puternică în prezența lui Hristos în Biserică și creație, prin Duhul Sfânt, fapt exprimat plastic de bisericile din nordul Moldovei, cu pictura lor exterioară și interioară –, nu-i produsul întâmplător al imaginației populare, ci este înrădăcinată în teologia patristică, care, prin conținutul său spiritual, nu a rămas o teologie mărginită la elite, ci a coborât în ființa și viața poporului nostru, stimulându-i activitatea creatoare.

*

Într-o lume dominată de antropocentrism, de tendința de a pune omul în locul lui Dumnezeu, ca rezultat al unei cosmologii autonome și autosuficiente, spiritualitatea românească, care se adapă la izvoarele credinței apostolice, păstrată cu fidelitate de teologia patristică răsăriteană, oferă viziunea unei cosmologii teonome, în care omul, cosmosul și Biserica sunt scăldate de razele luminii dumnezeiești necreate care înalță și transfigurează întreaga zidire. Cosmologia patristică, așa cum a pătruns aceasta în sufletul românesc, este un capitol fundamental pentru teologia ortodoxă, de valoare excepțională pentru viața și misiunea Bisericii, permițându-ne să facem față problemelor locale și globale care confruntă Biserica în lumea contemporană. Mai mult decât atât, această cosmologie răsăriteană ne permite să angajăm un dialog rodnic cu cultura în general și cu știința în special, pentru mărirea lui Dumnezeu și mântuirea omului.

¹⁰ Sfântul Vasile cel Mare, *Despre Duhul Sfânt*, în *PSB* 12, EIBMBOR, 1988, p. 39.